

Zbornik Instituta za kriminološka
i sociološka istraživanja
2019 / Vol. XXXVIII / 3 / 7-24
Originalni naučni rad
Priljubeno: 29. novembra 2019. god.
UDK: 343.811-055.2(497.11)

PODRŠKA OSUĐENICAMA: POGLED IZNUTRA*

Maja Savić*

Filološki fakultet Univerziteta u Beogradu

Branislava Knežić*

Institut za kriminološka i sociološka istraživanja
i Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu

U radu su na osnovu pregleda literature prikazana neka saznanja o karakteristikama i specifičnostima ženske populacije u zatvorima kao i o izvorima podrške koje osuđenice prepoznaju kao najvažnije u toku odsluženja kazne. Kao jedan od izvora podrške razmatrani su interpersonalni odnosi unutar ženskog zatvora koji su u našoj sredini nedovoljno istraženi, a koji su važni za adaptiranje na zatvorski život i njegov kvalitet. Iz naslova teksta lako je naslutiti da nam je osnovna zamisao bila ispitivanje oblika podrške na osnovu ličnog viđenja samih osuđenica odnosno proživljenog iskustva. Upitnikom su na prigodnom uzorku zatvorenica iz KPZ Požarevac prikupljeni podaci o tome koji su za njih najvažniji izvori podrške izvan zatvora i u njemu, i kakvu vrstu odnosa uspostavljaju sa drugim osuđenicama. Dobijeni podaci upoređeni su sa podacima iz istraživanja koja su se bavila ovim temama u ženskim zatvorima u drugim zemljama, a rezultati otvaraju mogućnosti za dalja produbljivanja istraživanja.

KLJUČNE REČI: ženski zatvor / deprivacija / socijalna podrška / interpersonalni odnosi

* Ovaj tekst je nastao kao rezultat na projektu "Kriminal u Srbiji: fenomenologija, rizici i mogućnost socijalne intervencije" (broj 47011) koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja RS

* E-mail: smaya@eunet.rs

* E-mail: brknezic@gmail.com

UVOD

Podrška, shvatili je laički, zdravorazumski ili naučno, nema "bolje" određenje od onog koje mu daju oni kojima je najpotrebnija. Zatvor jeste mesto gde su plemenitost, humanost i ljudskost "lek" osuđenicama za uskraćenosti, zebnju, očaj, strah, nesigurnost, izneverena očekivanja i stoga smo se opredelili da istražimo njihov pogled na izvore podrške, tj. pogled iznutra. Za interpretaciju dobijenih rezultata istraživanja dragocene su i njihove reči kojima opisuju odnose između osuđenica i podršku (formalnu ili neformalnu) u prevazilaženju realnosti života u zatvoru. Kakve i od koga dolaze podrške ili ih osuđenice očekuju, u najraznovrsnijim situacijama i ličnim krizama, teško je pouzdano otkriti. Zatvor jeste, za većinu ljudi, životni poraz i teško je bez socijalne podrške preživeti, a da se ne potone u beznade. Nadamo se, da je ovo istraživanje skroman pokušaj u rasvetljavanju tog naučno i društveno zapostavljenog problema, pogotovo kad je reč o ženama u zatvoru.

Populacija zatvorenica svuda u svetu je relativno mala u odnosu na mušku zatvorsku populaciju. Statistički podaci govore da se procenti kreću između 2-9, ali da postoji trend njenog rasta u svim regionima sveta i to čak više nego za mušku populaciju (Kruttschnitt & Gartner, 2003; UNODC, 2015). Broj osuđenih lica 2013. godine¹ u srpskim zatvorima bio je 7054 muškaraca (oko 96%) i 276 žena (oko 4%). Među muškarcima je bilo 46,2% primarno osuđenih i 53,7% povratnika, a 67,8% žena je bilo prvi put na izdržavanju zatvorske kazne, dok je 32,2% bilo ponovo u zatvoru.

Budući da je muška zatvorska populacija dominantna po broju, ali i zbog nasilnije prirode kaznenih dela kojima su muškarci više skloni, ona je predmet velikog broja različitih istraživanja. Krajnji, direktni ili indirektni, cilj većine tih istraživanja jeste da utvrde na koji način je moguće smanjiti negativne efekte i rizike po društvo, ali i ostvariti dobrobit samih osuđenika kroz njihovu uspešnu resocijalizaciju i reintegraciju. Ženska zatvorska populacija dugo nije bila predmet interesovanja naučne zajednice koja se bavi proučavanjem zatvorskog života i karakteristika osuđenika (Kruttschnitt & Gartner, 2003; Warren et al., 2004). Prva relevantna istraživanja počinju 60-tih godina, ali iako njihov broj raste u poslednjim decenijama, ona su još uvek relativno retka, pogotovo u manjim zemljama kao što je Srbija. Istraživanja (Ignjatović & Ljubičić, 2011; Konstantinović-Vilić i sar., 2010; Knežić, 2017; Mršević, 2016; Nikolić-Ristanović, 2000; Stevanović, 1998; Špadijer-Džinić i sar., 2009) pokazuju da ženska zatvorska populacija ima neke specifičnosti u odnosu na mušku: žene su manje agresivne od muškaraca i ne pokušavaju bekstva niti pobune, te je apsurdno da izdržavaju kaznu u uslovima maksimalne represije i obezbeđenja; osuđenice su uglavnom nižeg nivoa obrazovanja, češće su nezaposlene, sredina i porodica ih više stigmatizuju nego muškarce i njihove zdravstvene potrebe su specifičnije u odnosu na potrebe muškaraca. Većina žena u zatvor ulaze sa iskustvom iz veza gde su preovladavali siromaštvo, dugogodišnje nasilje, zlostavljanje, iskorišćavanje, zloupotreba droga, a dosta njih je živelo u sličnim

¹ Podaci su iz poslednjeg dostupnog izveštaja Uprave za izvršenje krivičnih sankcija, a odnose se na osuđena lica koja izdržavaju zatvorsku kaznu na dan 31.12.2013. god, www.uiks.mpravde.gov.rs/

dezorganizovanim i haotičnim uslovima i u toku detinjstva (Einat & Chen, 2012). Žene imaju drugačije stavove od muškaraca po pitanju međuljudskih odnosa, kućnog reda, nagrađivanja i kažnjavanja u zatvoru. Često imaju bolje razvijene socijalne veze unutar i izvan zatvorskog sistema i u boljem su odnosu sa osobljem nego muški osuđenici.

Boravak u zatvoru suočava svaku osobu sa nizom teškoća i deprivacija – društveno odbacivanje, materijalno lišavanje, odsustvo heteroseksualnih odnosa, ugrožavanje lične autonomije i lične sigurnosti (Sykes, 1958). Baveći se problematikom žena u zatvoru, istraživači su utvrdili da pored toga što poseduju karakteristike, teškoće i deprivacije koje su im zajedničke sa muškim zatvorenicima, populaciju žena u zatvoru odlikuje i niz specifičnosti vezano za njihov doživljaj deprivacije, način reagovanja i adaptaciju na zatvorsku sredinu.

Postoji saglasnost mnogih istraživača da se za razumevanje položaja i potreba žena u zatvoru mora poći od ženske uloge u društvu i očekivanja koja se vezuju za te uloge (majka, supruga, sestra, kćerka). Za razliku od muškaraca, veliki psihološki teret koji zatvorenice nose sa sobom jeste što ostavljaju, najčešće maloletnu decu, na čuvanje nekom drugom. Deca muških zatvorenika su najčešće na brizi njihovih suprug. Za zatvorenice ne važi obrnuto, jer su one najčešće primarni staratelji dece, često samohrane majke ili i kad imaju supruga/partnera, on nije spreman da preuzme brigu o deci već to rade njeni roditelji ili socijalna služba. Odvajanje od dece žena često doživljava kao najteži aspekt zatvorske kazne (Dodge & Pogrebin, 2001), oseća tugu zbog vremena izgubljenog bez dece (Boudin, 1998) i brigu kako će odvajanje od nje i njena zatvorska kazna uticati na život dece i njihov psihološki razvoj (Cooper & Berwick, 2001). Osim toga, društvo je sklono da zatvorenice vidi kao neadekvatne i nekompetentne majke koje nisu u stanju da se na odgovarajući način brinu o svojoj deci (Garcia Coll et al., 1998). Žene ostaju uključene u živote njihovih značajnih osoba van zatvora, pre svega svoje dece i majke, a ponovo spajanje sa decom je za mnoge od njih primarni cilj koji deluje kao neka vrsta informalne kontrole za vreme služenja kazne (Lord, 1995; Owen, 1998).

Do sličnih zaključaka dolaze istraživanja u našoj sredini (Konstantinović-Vilić i sar., 2010; Nikolić-Ristanović, 2000; Stevanović, 1998) koja su se bavila problemima žena u zatvoru. Istraživači prepoznaju kao jednu od izraženijih deprivacija osuđenica mogućnost brige za decu. Kako je Kazneno-popravni zavod za žene u Požarevcu jedina ustanova u koju se upućuju žene iz svih delova Srbije na izdržavanje zatvorske kazne, udaljenost zatvora od mesta stanovanja mnogim zatvorenicama otežava posete i kontakte sa decom što samo izdržavanje kazne čini još težim.

Špadijer-Džinić i sar. (2009) sprovele su jedno od retkih empirijskih istraživanja na zatvorenicama u našoj sredini sa ciljem da se utvrdi priroda i struktura deprivacija ženske zatvoreničke populacije u domaćim uslovima (KPZ Požarevac). Pretpostavka sa kojom su autorke ušle u istraživanje je da pored sličnosti postoje i značajne razlike u sadržaju i značenju koje deprivacije imaju za zatvorenice u odnosu na muške osuđenike, kao i u načinima na koje one pokušavaju sebi da olakšaju život u zatvoru. Ove razlike između muškaraca i žena u zatvoru se prema autorkama mogu objasniti prirodom ženske uloge (latentni kulturni identitet), odnosno razlikama u kulturnim

deprivacijama muške i ženske uloge u društvu (Giallombardo, 1966). Istraživanjem je izdvojeno sledećih šest faktora zatvoreničkih deprivacija osuđenih žena: deprivacija materinstva, deprivacija autonomije, deprivacija individualnosti, deprivacija ljudske pažnje i saosećanja, deprivacija ključne uloge – uloge žene i deprivacija prijateljskih odnosa.

Među istraživačima preovlađuje mišljenje da je zatvorenicama u odnosu na muške zatvorenike potrebno više podrške kako unutar, tako i izvan zatvora (Pollock, 2002; Ward & Kassebaum, 1965), kao i da one same više traže socijalnu podršku (Pelissier & Jones, 2006). Postojanje izvan ili unutar institucionalne prosocijalne podrške za osuđenike može biti važno iz više razloga (Jiang & Winfree, 2006): može da pomogne u zadovoljenju njihovih ličnih potreba i pomogne im u adaptaciji na zatvoreničku zajednicu (npr. učešće u obrazovnim programima može da učini vreme provedeno u zatvoru smislenim i da pozitivno utiče na samopouzdanje); može da ublaži negativna dejstva zatvorske deprivacije što za posledicu može da ima smanjenje kršenja zatvorskih pravila (Gordon, 1999). Istraživanje Wright i sar. (2013) pokazuje da razvijanje i održavanje pozitivnih odnosa žene sa decom, porodicom i prijateljima može da utiče na smanjenje njenog angažovanja u kriminalnom ponašanju, odnosno da pozitivni odnosi sa drugima mogu da deluju preventivno na kriminalno ponašanje žena. Istraživanja pokazuju i da emocionalna i moralna podrška predstavlja važnu motivaciju za zatvorenice da promene svoje ponašanje, način na koji vide sebe i da naprave pozitivne promene u svojim životima (Cobbina, 2010; Giordano, Schroeder & Cernkovich, 2007).

Dolazak u zatvor podrazumeva, pored napuštanja porodice, prijatelja i stigmatizacije koju sa sobom nosi služenje zatvorske kazne, i nužnost prilagođavanja novim striktnim uslovima zatvorske sredine koju odlikuje život pod neprekidnim nadzorom, strogim režimom, odsustvo privatnosti (Farkas & Rand, 1999; Severance, 2005). Zatvorenice moraju za kratko vreme da usvoje nove norme i vrednosti koje postoje u zatvorskoj supkulturi i da razviju svoje strategije prevladavanja i ponašanja bilo da žele samo da "prežive" kaznu ili da se involviraju ne bi li stekle neko bolje mesto u osuđeničkoj neformalnoj hijerarhiji.

Rana istraživanja sprovedena u ženskim zatvorima (Giallombardo, 1966; Larsen & Nelson, 1984; Propper, 1982; Ward & Kassebaum, 1965) opisuju sliku prisne, podržavajuće atmosfere u kojoj vladaju pseudorođačke veze među zatvorenicama koje treba da zamene izgubljene porodične veze kao što su majka, ćerka, baka. Takođe pronalaze da homoseksualne veze predstavljaju važan aspekt ženske zatvorske supkulture. Istraživanja sprovedena u poslednje dve decenije, daju malo drugačiju perspektivu na odnose i klimu koji vladaju u ženskim zatvorima. Na osnovu kvalitativnih podataka dobijenih putem posmatranja i intervju sa zatvorenicama, istraživači zaključuju da interpersonalni odnosi među zatvorenicama nisu podržavajući i da ih pretežno karakteriše nepoverenje i podozrenje; da se zatvorenice često distanciraju i izoluju od drugih da ne bi bile izložene ogovaranju, cinkarenju, krađi (Cantora, Mellow, & Schlager, 2016; Einat, & Chen, 2012; Greer, 2000; Kruttschnitt, Gartner, & Miller, 2000; Severance, 2005).

Einat & Chen (2012) se u svom istraživanju, sprovedenom u ženskom zatvoru u Izraelu, posebno bave zastupljenošću i funkcijom ogovaranja. Prema rezultatima njihovog istraživanja ovo ponašanje ima mnoge negativne efekte kako na pojedinca, tako i na zatvorsku zajednicu: izaziva socijalne konflikte, utiče na smanjenje kohezivnosti grupe, ali i stvara nejednakost među ženama, podstiče na socijalnu izolaciju i nanosi psihičku bol. Međutim, istraživači (Einat & Chen, 2012; Singer et al, 1995) prepoznaju i pozitivne funkcije ovog oblika ponašanja u zatvorskoj sredini, a odnose se na: doživljaj osećanja pripadanja, intimnosti, emocionalne podrške, smanjenje stresa, unapređenje socijalnog statusa i pribavljanje neke materijalne koristi. Ogovaranje je sredstvo da se uspostave savezničke, prijateljske veze sa nekim osuđenicama, ali i da se na indirektan, suptilan način izrazi agresija, da se drugi povrede, ponize i pridobije socijalna moć i kontrola. Značajno je takođe da zatvorenice vide ogovaranje kao deo "ženske prirode" i smatraju da je veoma prisutno i važno u zatvorskom životu, ali da ga većina procenjuje kao negativno i neprihvatljivo ponašanje kome one nisu sklone.

Kada se uspostavljaju prijateljski odnosi među zatvorenicama, uglavnom se zasnivaju na sličnom socijalnom kontekstu iz koga dolaze, obavljaju istih radnih zaduženja ili deljenju zajedničkog prostora u zatvoru. Interpersonalni odnosi zatvorenica su često ambivalentni jer sa jedne strane postoji potreba za društvom, intimnošću i podrškom, ali istovremeno nepoverenje i oprez u odnosu sa druge osuđenice jer se boje da mogu biti izdane, povređene i izložene ogovaranju (Einat & Chen, 2012; Owen, 1998; Severance, 2005). Izvori ugroženosti u zatvoru su brojni i različiti, ali do najvećih sukoba, po rečima jedne bivše osuđenice, dolazi zbog menjanja partnerki i "*ako upadneš u tu šemu obeležen si i ne možeš se kasnije iščupati*" (Ignjatović & Ljubičić, 2011: 75).

Greer (2000) na osnovu intervjua sa zatvorenicama zaključuje da one sve aspekte svog interpersonalnog okruženja vide kroz prizmu nepoštenja, neprijateljstva i paranoje. Mnoge intervjuisane zatvorenice isticale su da nisu uspostavile bliske odnose sa drugim zatvorenicama i pravile su razliku između "poznаница" i "prijateljica", nazivajući "poznаница" žene sa kojima su prinuđene da komuniciraju u zatvoru. Pored toga što se zatvor ne vidi kao mesto gde se stiču "pravi" prijatelji, zatvorenice su oklevale da se upuštaju u dublje i prisnije odnose sa drugima svesne da su privremeno tu, a da za je za pravo prijateljstvo potrebno vreme, ujedno svesne i da se te veze neće kasnije održavati. Izdržavanje kazne ove žene su videle kao usamljenički put, pogotovo ukoliko osoba hoće da se kloni nevolje. U skladu sa tim bile su veoma oprezne prilikom uspostavljanja odnosa sa drugim ženama.

1. ISTRAŽIVANJE U NAŠEM ZATVORU

Cilj eksplorativnog istraživanja koje će biti prikazano bio je da se na prigodnom uzorku osuđenica utvrdi šta one vide kao najvažnije izvore podrške u toku služenja kazne. Insteresovalo nas je šta prepoznaju kao najvažnije izvore podrške van zatvora i u zatvoru, da li uspostavljaju neke trajnije prijateljske odnose sa drugim

osuđenicama u zatvoru i šta je osnova za uspostavljanje tih odnosa. Dobijeni podaci dali su nam uvid i u to kako osuđenice vide druge osuđenice; i, posredno, kakva klima vlada u ženskom zatvoru.

Ispitivanje je bilo anonimno, a podaci su prikupljeni upitnikom u kome je većina pitanja bila zatvorenog tipa (uz opciju da ispitanice dopišu odgovor ukoliko ga ne pronalaze među ponuđenim odgovorima). Prvi deo upitnika odnosio se na socio-demografske varijable (godine starosti, nivo obrazovanja, bračni status, da li imaju dece, sa kim su živele pre služenja kazne, vrsta posla koju su radile) i podatke vezane za zatvorsku kaznu (dužina kazne na koju su osuđene, dužina boravka u zatvoru, delo za koje su osuđene i recidivizam). Drugi deo upitnika činilo je deset pitanja kojima smo prikupile podatke o tome: sa kim van zatvora im najviše nedostaje kontakt; čija podrška van zatvora i u zatvoru im je najvažnija, koja vrsta podrške im je najpotrebnija dok su na odsluženju kazne; da li im vera predstavlja oslonac i na koji način; da li među zatvorenicama imaju prijateljice i ukoliko da, koliko ih je; koji je najvažniji razlog za druženje sa drugim osuđenicama; da li će ostati u kontaktu sa njima posle odsluženja kazne i zašto; koje tri osobine im najviše smetaju kod drugih osuđenica.

Uzorak je bio prigodan i činilo ga je 74 osuđenice Odeljenja za osuđene žene Kazneno-popravnog zavoda u Požarevcu koje su dobrovoljno pristale da učestvuju u istraživanju. Taj uzorak čini otprilike četvrtinu ženske osuđeničke populacije u KPZ Požarevac koja broji oko 290 žena. Istraživanje je sprovedeno u julu 2019. godine.

Prosečna starost osuđenica u uzorku bila je 38 godina, pri čemu je najmlađa imala 22 godine, a najstarija 60. Najviše ispitanica bilo je u srednjoj životnoj dobi: 63.5% u kategoriji između 30 i 50 godina.

S obzirom na nivo obrazovanja, najviše zatvorenica je imalo završenu srednju školu (48.6%), zatim završenu osnovnu školu (24.3%), višu školu ili fakultet (14.9%), a najmanje ih je bilo bez osnovne škole (9.5%)².

S obzirom na bračni status, većina žena iz našeg uzorka živela je u vanbračnoj zajednici (29.7%). Isti broj je neudatih (23%) i razvedenih (23%), a zatim su po brojnosti sledile udate žene (14.9%) i udovice (9.5%). Većina zatvorenica imala je jedno ili više dece (64%).

Pre izdržavanja kazne, 30% žena iz uzorka živelo je sa suprugom/partnerom i decom (bilo zajedničkom ili decom jednog od njih iz prethodnih veza), 20% je živelo samo sa suprugom/partnerom, 19% sa roditeljima, 11% je živelo samo, 9% su bile samohrane majke koje su živele sa decom, a 8% ih je živelo u zajednici sa roditeljima i decom ili roditeljima i partnerom. Sveukupno, u našem uzorku 27% zatvorenica je, bilo da su imale partnera i decu ili ne, živelo sa roditeljima.

Okolo 19% zatvorenica nije radilo pre izdržavanja kazne, 5% se izdržavalo isključivo kriminalom, a žene iz ostatka uzorka su obično menjale više poslova i to pretežno iz oblasti uslužnih delatnosti (prodavac, kozmetičarka, frizerka, negovateljica,

² Upitnik su popunjavale same ispitanice, pa u uzorak nisu ušle one koje su nepismene.

bejbisiterka, kelnerica, taksi dispečer, operater u kol centru), trgovine, fizičkih poslova (čistačica, spremačica, pomoćna radnica u kuhinji, obavljanje poljoprivrednih poslova), administrativnih poslova (sekretarica, komercijalista, obavljanje knjigovodstvenih poslova).

Najveći broj zatvorenica iz uzorka osuđen je na kaznu zatvora dužine između 2 i 5 godina (41%), ali većina njih (51%) je u zatvoru manje od 2 godine (Tabela 1. i Tabela 2). Ovaj podatak nam je važan jer istraživanja pokazuju da i dužina kazne ali i dužina vremena provedenog u zatvoru može da utiče na percepciju zatvorske sredine, interpersonalnih odnosa i investiranje u te odnose.

Tabela 1. Dužina kazne na koju su zatvorenice osuđene

Dužina kazne	N	
do 2	13	18%
2 do 5	30	41%
5 do 10	15	20%
preko 10	13	18%
ne zna/nije odgovorila	3	4%
Sum	74	100%

Tabela 2. Dužina boravka zatvorenica u zatvoru

Dužina boravka u zatvoru	N	
do 2	38	51%
2 do 5	18	24%
5 do 10	13	18%
preko 10	3	4%
nije odgovorila	2	3%
Sum	74	100%

Prema zastupljenosti određenog krivičnog dela (Tabela 3) naš uzorak uglavnom odgovara trendovima koji postoje u ženskoj osuđeničkoj populaciji (udeo krađa i teških krađa, razbojništva, ubistva i ubistva u pokušaju, zloupotrebe droga), ali je u njemu u većoj meri (22%) zastupljena kategorija dela protiv privrede (zloupotreba službenog položaja, privredni kriminal, pronevera, utaja poreza).

Tabela 3. Struktura uzorka prema vrsti krivičnog dela

Vrsta krivičnog dela	N	
dela protiv privrede	16	22%
krađa i teška krađa	15	20%
proizvodnja i puštanje u promet opojnih droga	15	20%
ubistvo, ubistvo u pokušaju	13	18%
razbojništvo i razbojnička krađa	7	9%
trgovina ljudima	3	4%
Ostalo	5	7%
Sum	74	100%

Većina osuđenica koje su učestvovala u istraživanju je prvi put izdržavala zatvorsku kaznu - 74%, 11% osuđenica je drugi put na odsluženju kazne, a 15% je u zatvoru 3 ili više puta. Poznato je iz literature i statističkih podataka da su žene u manjem broju povratnice u odnosu na mušku populaciju.

1.1. Ko su za osuđenice najvažniji izvori podrške?

Na pitanje sa kim van zatvora im najviše nedostaje kontakt većina ispitanica izdvaja decu (53%), a zatim roditelje (39%)³. Zanimljivo je da je kontakt sa suprugom/partnerom tek na četvrtom mestu (18%), iako je oko 50% njih živelo sa suprugom/partnerom pre izdržavanja kazne (Tabela 4). Međutim taj podatak i ne mora da bude iznenađujući budući da je iz literature poznato da su u partnerskim vezama zatvorenice često žrtve zlostavljanja i nasilja ili preko partnera uvučene i ostaju u kriminalu (Chesney-Lind & Sheldon, 2004; McDonald et al., 2006). Treba imati u vidu i da je jedan broj žena u zatvoru upravo zbog ubistva ili pokušaja ubistva supruga.

Tabela 4. Zastupljenost odgovora na pitanje sa kim van zatvora im najviše nedostaje kontakt

Kategorija odgovora	
sa detetom/decom	53%
sa roditeljima	39%
sa rodbinom (brat, sestra, tetka..)	30%
sa suprugom/partnerom	18%
sa prijateljima	14%
niko mi ne nedostaje	3%
neko drugi	3%

³ Iako su dobile uputstvo da zaokruže jedan od ponuđenih odgovora, dosta njih je zaokruživalo više odgovora, pa su procenti za kategorije računati u odnosu na broj ispitanika, a ne broj odgovora i ne sabiraju se do 100. To važi i za ostala pitanja.

Kao podršku van zatvora koja im je najvažnija dok su na odsluženju kazne zatvorenice najčešće izdvajaju roditelje⁴ (53% ispitanica), decu (41%), pa supruga/partnera (26%), (Tabela 5). Neudate žene kao izvor podrške dominantno vide roditelje i rodbinu (braću, sestre). Od onih koje su u vanbračnoj zajednici 45% navode supruga/partnera, a ostale decu ili roditelje, a najmanje rodbinu i prijatelje. Za većinu udatih žena podrška su suprug i deca (73%), deca i roditelji. Razvedene žene se najviše oslanjaju na decu ili roditelje, i decu i roditelje. Udovice takođe na decu i roditelje, a na same sebe se oslanjaju neudate, udovice i razvedene žene. Dakle, porodica je najvažniji izvor podrške i to pre svega roditelji. Budući da je oko 27% zatvorenica pre odlaska u zatvor živelo sa roditeljima ili u široj porodičnoj zajednici (roditelji, deca i suprug) ovaj nalaz ne iznenađuje. Život uz roditelje često je uslovljen ekonomskim razlozima, ali čini uporište i sigurnu bazu u koju je moguće vratiti se i kada te ostatak društva osuđuje ili odbacuje. Prijatelji se prepoznaju kao izvor podrške samo kod 8% zatvorenica, što može da govori i o kvalitetu njihovih interpersonalnih odnosa van zatvora i o slaboj socijalnoj umreženosti. Neka istraživanja (Knežić, 2005) pokazuju da se starije osuđenice plaše i strepe od izlaska iz zatvora ako nemaju porodicu koja će ih prihvatiti. Iako neke od njih imaju porodicu ni ona nije uvek spremna na pružanje podrške (Knežić, 2017). Osuda i stigmatizacija okoline, pogotovo iz malih mesta i vrsta krivičnog dela koje su izvršile, ženama u poodmaklim godinama predstavlja veći teret od zatvorskih uslova.

Tabela 5. Zastupljenost odgovora na pitanje čija podrška van zatvora im je najvažnija dok su na odsluženju kazne

Kategorija odgovora	
Roditelji	53%
dete/deca	41%
suprug/partner	26%
Rodbina	16%
prijatelji van zatvora	8%
nije mi potrebna podrška, sama sam sebi dovoljna	5%

Zatvorenice kao najvažniju podršku koju dobijaju u zatvoru prepoznaju onu koja dolazi od vaspitača (službe za tretman), a zatim stražara, pa ostalih osuđenica. Ovakva zastupljenost odgovora svedoči da je za zatvorenice značajnija formalna podrška koju dobijaju od ustanove nego neformalna koju dobijaju od ostalih zatvorenica. Iako moramo uzeti kao mogućnost da su ispitanice donekle davale i socijalno poželjne odgovore, podaci koji slede će nam takođe potvrditi da se ostale osuđenice ne doživljavaju kao podržavajuće i prijateljski naklonjene.

⁴ Jedan deo ispitanica nema žive roditelje, ali nemamo informaciju o kojem procentu se radi.

Tabela 6. Zastupljenost odgovora na pitanje čija podrška u zatvoru im je najvažnija dok su na odsluženju kazne

Kategorija odgovora	
vaspitač/i (služba za tretman)	41%
stražari	28%
druge osuđenice koje sam ovde upoznala	24%
lekar	15%
sveštenik	7%
bez odgovora	7%
ničija	1%

Zanimalo nas je i koju vrstu pomoći zatvorenice procenjuju kao najpotrebniju dok su na odsluženju kazne. Njihovi odgovori ukazuju da potrebe koje imaju nisu uniformne, već da verovatno zavise od individualnih karakteristika kao što su: materijalno stanje, zdravstveni status, potrebe da se smisleno provede vreme (kroz posao ili obrazovanje), psihičko stanje. Nekoliko ispitanica (6) je pod opcijom "nešto drugo", gde su imale mogućnost da dopišu odgovor, dodalo "kontakt sa porodicom".

Tabela 7. Zastupljenost odgovora na pitanje koja vrsta podrške i pomoći im je najpotrebnija dok su na odsluženju kazne

Kategorija odgovora	
materijalna (paketi, novac)	28%
zdravstvena	24%
da imam mogućnost da radim	24%
da mogu sa nekim da popričam kada mi je teško	23%
da imam mogućnost da se obrazujem	15%
da imam mogućnost da učestvujem u slobodnim aktivnostima koje odaberem	12%
pravna – da imam informacije o svojim pravima	11%
kontakt sa porodicom	8%

Budući da se i u opštoj populaciji u nekim životno teškim situacijama i događajima ljudi okreću religiji i traže oslonac u njoj, želeli smo da utvrdimo u da li i na koji način zatvorenice nalaze podršku u veri.

Na pitanje da li im vera/religija predstavlja oslonac dok su na odsluženju kazne 72% zatvorenica je odgovorilo potvrdno, pri čemu je najviše njih kao razloge izdvojilo to što ih vera i molitva smiruju i pomažu im da se nose sa svakodnevnim životom, kao i da im pomaže da prihvate odgovornost za ono što su uradile (Tabela 8).

Tabela 8. Zastupljenost odgovora na pitanje da li im vera/religija predstavlja oslonac dok su na odsluženju kazne

Kategorija odgovora	
NE, nisam religiozna	26%
DA, jer me molitva i vera smiruju i pomažu da se nosim sa svakodnevnim životom u zatvoru	35%
DA, jer mi pomaže da prihvatim odgovornost za ono što sam uradila	24%
DA, nešto drugo	9%
DA, jer mi razgovor sa sveštenikom donosi utehu i olakšanje	8%
nema odgovora	3%

Nekoliko ispitanica dopisalo je odgovor pod "nešto drugo":

- religiozna sam, ali mi nije oslonac
- pokušavam da pronađem veru
- to je između mene i Boga
- verujem u dobro i u skladu sa samim sobom i sa drugima. Verujem da se čoveku vraća sve što daje!

Na osnovu malog broja odgovora u kategorijama da je sveštenik važan izvor podrške u zatvoru (Tabele 6), i da razgovor sa njim donosi olakšanje i utehu (Tabela 8), čini se da osuđenice religiju ne doživljavaju institucionalno već više lično. Dakle, iako veliki broj zatvorenica za sebe kaže da je religiozno čini se da im nije potreban kontakt sa duhovnikom kao podrška i usmerenje.

1.2 Odnosi sa drugim osuđenicama

Rezultati nekih istraživanja sprovedenih u ženskim zatvorima ukazuju na to da važnu ulogu u socijalizaciji zatvorenica i adaptaciji na nova pravila i uslove života mogu imati druge osuđenice sa kojima se deli isti životni prostor. Iz tog razloga nas je zanimalo da li se i u kojoj meri među njima uspostavljaju stabilne i trajne veze koje se mogu nazvati prijateljskim i da li one mogu biti podrška i oslonac tokom izdržavanja kazne.

Podaci pokazuju da 55% ispitanica za neke od žena koje je upoznala tokom izdržavanja kazne u zatvoru može da kaže da su joj prijateljice. Na pitanje koliko prijateljica ima u zatvoru, 42% žena odgovara da ih ima 1 ili 2, a 19% da ih ima 3 i više. Slični rezultati, da većina zatvorenica poklanja poverenje samo jednoj ili dve osobe, dobijeni su i u drugim studijama (Cantora et al., 2014; Greer, 2000; Kruttschnitt et al., 2000; Owen, 1998).

Na pitanje koji je za njih najvažniji razlog za druženje sa drugim osuđenicama, ispitanice su često zaokruživale nekoliko ponuđenih odgovora. Interesantno je da odgovori ukazuju da se najveći broj njih ne vodi pragmatičnim razlozima prilikom izbora prijatelja (da dobiju nešto, da razmene informacije, da im brže prođe vreme ili da imaju društvo za kafu i pušenje), već su za većinu najvažniji kriterijum za prisnije

druženje lične osobine koje cene kod drugih osuđenica. Oko 13% njih istovremeno bira za kriterijum i osobine koje ceni kod drugih ali i sličnost sa sobom. Nekoliko osuđenica je dopisalo odgovor "jer je tu i u dobru i u zlu" što ukazuje na to da vide prijateljicu kao psihološku podršku. Osuđenice koje su odgovarale da u zatvoru nemaju prijatelja birale su odgovor da je razlog za druženje, tj., kontakt sa drugim osuđenicama: "nemam izbora, boravimo u istom prostoru"; "osuđene smo jedna na drugu".

Tabela 9. Zastupljenost odgovora na pitanje da izdvoje najvažniji razlog za druženje sa drugim osuđenicama

Kategorija odgovora	N	
jer cenim neke njihove osobine	38	51%
jer su mi slične po nečemu	19	26%
jer nemam izbora, boravimo u istom prostoru	14	19%
imam društvo za pijenje kafe i pušenje	7	9%
da mi brže prođe vreme	7	9%
mogu da dobijem nešto što mi je potrebno	2	3%
ne družim se ni sa kim	2	3%
mogu da saznam neke korisne informacije	1	1%
nema odgovora	3	4%

Na pitanje da li misle da će po odsluženju kazne ostati u kontaktu sa nekim od osuđenica sa kojima su služile kaznu, oko 39% zatvorenica odgovara da sigurno ili verovatno neće, 18% nije sigurno, dok 43% misli da će verovatno ili sigurno ostati u kontaktu. Da li ovi podaci govore o tome da kao što su žene često "situacione izvršiteljke" krivičnih dela da su tako i "prijateljstva situaciona" u zatvoru? Razlozi mogu biti brojni (nepoverenje, ne žele da ih druga osoba podseća na život koje su provele u zatvoru, žele da zaborave taj period života....). Moglo bi se očekivati da osuđenice koje su kratko vreme u zatvoru i imaju kraće kazne, ne žele da stvaraju trajnije veze i da ih dalje održavaju, a da su one koje su već dugo tu, posle višegodišnjeg zajedničkog života i upućenosti na druge, silom prilika morale da izgrade neke dublje veze sa drugim zatvorenicama. Međutim, na osnovu uvida u podatke, ne može se uočiti neka veza između dužine boravka u zatvoru i spremnosti da se ostane u kontaktu sa drugim zatvorenicama po izlasku na slobodu.

Zatvorenice koje ne nameravaju da održavaju kontakt sa drugima po odsluženju kazne obrazlažu to sledećim tvrdnjama:

- nisam došla u zatvor da tražim prijatelje; (1 godina i 2 meseca)
- imam svoje prijatelje koji su napolju; (2 godine i 2 meseca)
- zato što nemam potrebe za tim, ne verujem u prijateljstvo koje se dešava u zatvoru; (3 godine)
- ovde smo prinuđene jedna na drugu, na slobodi većinu njih ne bih ni primetila na ulici; (1 godina i 11 meseci)
- druženje ovde je jedno, na slobodi ne želim ovakve osobe blizu moje dece; (11 meseci)
- svako ide svojim životom kad izađe; (14 godina)
- želela bih da što pre zaboravim ovo i da se više ne podsećam na zatvor; (9 meseci)

- ovde smo svako za sebe i moramo da budemo zajedno a ne zato što hoćemo; (7 godina i 4 meseca)

One koje nameravaju da budu u kontaktu sa ženama koje su upoznale u zatvoru i po odsluženju kazne smatraju:

- iz dosadašnjeg iskustva, znam da ima žena vrednih moje pažnje, vremena i energije; (3 godine i 2 meseca)
- jer je bila tu kada mi je bilo najteže; (2 godine i 6 meseci)
- zato što smo veoma slične i prija nam međusobni razgovor; (7 meseci)
- ima i kvalitetnih žena koje su shvatile svoje greške, a ta greška ne karakteriše nečiji ceo život; (2 godine i 7 meseci)
- iako je ovo zatvor, ovde ima i dobrih žena sa kojima sam ostvarila neki vid komunikacije, pa se možda čujemo i napolju; (8 meseci)
- upoznala sam jednu iskrenu osobu, čak i na ovakvom mestu, i sa takvom osobom bih se družila i napolju, prosto je; (1 godina i 10 meseci)
- provela sam godine sa par devojaka, žena, prošle mnogo toga, postale prijateljice i izgradile poverenje, onda kada je bilo najteže; (14 godina i 6 meseci)
- bili su pored mene u najtežim trenucima, više nego rodbina; (1 godina i 6 meseci)

U poslednjem pitanju tražile smo od ispitanica da nam navedu tri osobine koje im smetaju kod drugih osuđenica. Budući da je većina njih dalo sva tri odgovora na ovo otvoreno pitanje (samo 6% nije ništa odgovorilo) i imalo potrebu da doda još odgovora i komentare, imamo utisak da je ovo pitanje na neki način dalo ispitanicama šansu da iznesu svoje mišljenje o sredini i klimi u kojoj žive. Upotrebile su ukupno 81 različit termin, frazu, pridev na osnovu kojih se može stvoriti slika o njihovom doživljaju neprijateljskog okruženja u kojem žive. Najčešće navođeni termini dati su u Tabeli 10.

Tabela 10. Najčešće navođeni termini na pitanje da navedu tri osobine koje im smetaju kod drugih osuđenica

Termini	N odgovora
laž	24
dvoličnost, licemerje	12
ljubomora	11
nehigijena	11
zavist	9
bezobrazluk	7
zloba	7
koristoljublje	6
ogovaranje	6

Zatvorenice su produkovale jedan relativno bogat rečnik kojim se opisuje opasan i neprijateljski svet u koji je teško ući i opstati u njemu. To je svet koji "sa visine" gleda na pridošlice i dočekuje ih arogantnošću, uobraženošću, gordošću, "dizanjem nosa u oblake", zauzimanjem stava kao da je zatvor njihov, bahatošću, bestidnošću, bezobrazlukom, drskošću, hvalisavošću, kompleksima, nepoštovanjem. Svet koji je

odbojan i fizički (aljkavost, nehigijena, nemarnost, neurednost) i psihološki (lenjost, glupost, nekultura, neobrazovanost, nevaspitanje, prostakluk); u kome su drugi opasni i teški bilo zato što su agresivni, besni, svadljivi, ogorčeni, anksiozni, skloni maltretiranju, ili zato što su samoživi, sebični, gaze preko leševa da postignu cilj, alavi, halapljivi, pohlepni, koristoljubivi, manipulativni, zlobni, pakosni, oholi, podmukli, zavidni, bez empatije. Drugih zatvorenica se treba čuvati i držati ih na distanci jer se bave tuđim poslovima, gledaju u tuđe stvari, mešaju se u tuđe živote, ogovaraju, prigovaraju, radoznale su, spletkare, tračaraju, ljubomorne su i spremne da cinkare, prijave, dodvore se službenim licima, lažu, prevare, krađu, smeštaju kod straže, "slihtaju se", dvolične su, licemerne, nemaju svoje "ja", što su beskarakterne, neiskrene i nepravedne.

Sličnu sliku o interpersonalnim odnosima u zatvoru dobijaju i Špadijer-Džinić i sar. (2009) u svom istraživanju. Autorke navode da većina zatvorenica o tim "drugim ženama" govori sa mnogo netrpeljivosti, nekada i mržnje, opisujući ih kao bezosećajne, samožive, koristoljubive, potkupljive, lažljive, prevrtljive, nepouzdate, grube, proste.

Interesantno je da se dve karakteristike koje se smatraju tipičnim i za žensku zatvorsku populaciju, zloupotreba droga i homoseksualnost, spominju samo u po jednom odgovoru na ovo pitanje kod dve ispitanice ("*droga*" i "*lezbejke*") i kod jedne ispitanice kroz odgovor "*narkomanke*" u obrazloženju zašto ne želi da ostane u kontaktu sa drugim osuđenicama po izlasku iz zatvora. Na osnovu toga se može zaključiti ili da to nisu karakteristike koje im u značajnoj meri smetaju kod drugih ispitanica, ili da je to nešto o čemu se ne priča nekome ko ne pripada zatvorskom svetu. Pretpostavljamo da bi se kroz lični kontakt putem intervjua dobio bolji uvid u odnos zatvorenica prema ovim temama i da bi one bile spremnije da pričaju o njima.

ZAVRŠNA RAZMATRANJA

S obzirom na to da u ženskom zatvoru u Srbiji nije rađeno istraživanje koje se direktno bavi ispitivanjem interpersonalnih odnosa među osuđenicama i njihovim viđenjem najvažnijih izvora podrške za prevladavanje deprivacija zatvorskog života, prikazano istraživanje imalo je za cilj da stvori neke prve i relativno grube uvide u te teme. Smatramo da je proučavanje ovih tema izuzetno važno jer su adekvatni izvori podrške i pozitivni interpersonalni odnosi sa drugim ljudima osnova za bržu, lakšu adaptaciju na uslove života u zatvoru, za ublažavanje deprivacija i bolji kvalitet zatvorskog života, ali i preventiva od povratka u kriminalni stil života po napuštanju zatvora. Dobijene nalaze vidimo kao osnovu za istraživanje koje bi putem individualnih intervjua sa zatvorenicama produbilo uvide do kojih smo došle.

Podacima dobijenim na prigodnom uzorku zatvorenica potvrdili smo saznanja koja postoje u istraživanjima u ženskim zatvorima u drugim zemljama. Za žene koje imaju decu, najvažnija je deprivacija materinstva (Špadijer-Džinić i sar., 2009), odnosno odsustvo kontakta sa decom. Treba imati u vidu da mnoge majke viđaju decu mnogo ređe nego što na to imaju pravo, budući da deca često žive sa starateljima u drugom gradu što podrazumeva materijalni trošak za često jako

siromašne porodice. Neke zatvorenice i ne vole da ih deca vide u zatvorskom okruženju, jer misle da to može da ostavi loše posledice po njih ili je stres razdvajanja posle posete suviše veliki za obe strane.

Kao najvažniji izvor podrške van zatvora doživljavaju se roditelji. Oni su izvor podrške kako za mlađe zatvorenice koje su u zatvor došle iz života u primarnoj porodici, tako i za razvedene žene sa decom, samohrane majke, ali u udate žene. Iako je stav roditelja, prema članu porodice koji je u zatvoru nekada ambivalentan, oni se često pokazuju kao čvršći oslonac za žene nego (bivši) suprug/partner, pogotovu kada se radi o brizi i staranju za decu. Zatvorenice kao drugi važan izvor podrške vide decu, pretpostavljamo kao najvažniji motiv da se vrate normalnom životu bez kriminala. Podrška mogu biti i odrasla deca, najčešće majkama koje su usled dugogodišnjeg nasilja u porodici izvršile ubistvo. Ovakvo viđenje izvora podrške je slično onome koje je dobila Wright i sar. (2013) u svom istraživanju: kao najvažnije se izdvajaju podrška porodice i dece, jedino što za njene ispitanice veći značaj ima podrška prijatelja nego partnera. U našem istraživanju prijatelji se retko doživljavaju kao važan izvor podrške, što svedoči o nedovoljnoj uključenosti u socijalne mreže van zatvora i investiranju u njih.

Podrška od strane vaspitača i stražara doživljava se kao značajnija podrška u zatvoru nego podrška drugih osuđenica. Ovaj nalaz je važan jer sa jedne strane može da govori da službe u ženskom zatvoru na adekvatniji način obavljaju svoj posao (manje je osuđenica po jednom vaspitaču, ženski vaspitači su osetljivije na potrebe osuđenica, spremnije su na profesionalno usavršavanje), ali i sa druge strane da ne postoji izražena podrška i solidarnost među osuđenicama. Na osnovu nekih odgovora koje su same zatvorenice dopisivale, stiče se utisak da sebe ne doživljavaju kao deo te populacije, već da su se one, za razliku od ostalih žena, tu zatekle nesrećnim sticajem okolnosti.

Veliki broj ispitanica iz našeg uzorka je religiozan, i većini religija olakšava da se nose sa zatvorskom svakodnevicom. Budući da se sam sveštenik ne vidi kao važan izvor podrške bilo bi važno detaljnije ispitati šta za njih znači religija i da li je i na koji način praktikuju.

Po pitanju uspostavljanja dubljih i trajnijih prijateljskih veza sa drugim ispitanicama, naš uzorak je podeljen. Oko 55% zatvorenica smatra da je uspostavilo prijateljske veze u zatvoru, pri čemu većina njih ima jednu ili dve prijateljice sa kojima "deli dobro i zlo" i koje su im se našle u najtežim trenucima. Ono što im je važno kod prijateljica je da imaju neke osobine koje cene i po kojima su im slične. Drugi deo uzorka smatra da zatvor nije mesto gde se stiču prijatelji, "takve ljude" ne žele u svojoj blizini i žele da zaborave na zatvor kad izađu iz njega. Odnosi sa drugim zatvorenicama doživljavaju se kao nužno zlo usled privremenog života u istom prostoru, a na slobodi svaka treba da krene svojim putem i vrati se svojim pravim prijateljima i porodici. Ovakvi odnosi prema su-zatvorenicama odgovaraju onome što Severance (2005) u svom istraživanju prepoznaje kao "prijateljice", neko ko ima pozitivan uticaj, daje dobre savete i usmerava na pravi put, sa kim će se kontakt nastaviti i posle zatvora, i "poznalice", neko kome se ne veruje i sa kojim su kontakti situacioni, ko će biti zaboravljen izlaskom na slobodu. Međutim, Severance smatra

da, iako zatvorenice nisu sklone tome da to priznaju, zatvorska poznanstva mogu biti podržavajuća u nekim situacijama koje su za sve teške, npr. kad stignu loše vesti od kuće ili kada ih uhvati praznična depresija.

Kroz opis drugih osuđenica preko osobina koje kod njih ne vole, stičemo uvid u to kako zatvorenice percipiraju zatvorsko okruženje i interpersonalne odnose koji tu vladaju. Kao i u istraživanju Einat & Chena (2012), cinkarenje, ogovaranje, spletkarenje i tračarenje su veoma prisutni i neželjeni deo zatvorske svakodnevice, kojom takođe dominiraju i laž, ljubomora, manipulacija, odsustvo podrške i poverenja. Ovakva slika odgovara onoj koju su pre 10 godina zapazile i Špadijer-Džinić i sar. (2009) u istom ženskom zatvoru, ali i slikama dobijenim na osnovu istraživanja u zatvorima širom sveta u poslednjim decenijama: služenje kazne je usamljenički put na kome druge osuđenice mogu više da odmognu nego da pomognu.

REFERENCE

- (1) Boudin, K. (1998) Lessons from a mother's program in prison: A psychological Approach Supports Women and Their Children, *Women & Therapy*, 21(1), 103-125.
- (2) Cantora, A., Mellow, J. & Schlager, M.D. (2016) Social Relationships and Group Dynamics Inside a Community Correction Facility for Women. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 60(9), 1016-1035.
- (3) Cantora, A., Mellow, J., & Schlager, M. (2014) What about nonprogrammatic factors? Women's perceptions of staff and resident relationships in a community corrections setting. *Journal of Offender Rehabilitation*, 53, 1-22.
- (4) Chesney-Lind, M., & Shelden, R.G. (2004) *Girls, Delinquency, and Juvenile Justice*. Belmont, CA: Thompson Wadsworth.
- (5) Cobbina, J.E. (2010) Reintegration success and failure: Factors impacting reintegration among incarcerated and formerly incarcerated women. *Journal of Offender Rehabilitation*, 49, 210–232.
- (6) Cooper, C., & Berwick, S. (2001) Factors affecting psychological well-being of three groups of suicide-prone prisoners. *Current Psychology*, 20(2), 169–182. <https://doi.org/10.1007/s12144-001-1025-0>
- (7) Dodge, M., & Pogrebin, M. (2001) Collateral Costs of Imprisonment for Women Complications of Reintegration. *The Prison Journal*, 81(1), 42-54.
- (8) Einat, T., & Chen, G. (2012) Gossip in a maximum security female prison: An exploratory study. *Women & Criminal Justice*, 22, 108-134.
- (9) Farkas, A. & Rand, K. (1999) Sex Matters: A Gender-Specific Standard for Cross-Gender Searches of Inmates. *Women & Criminal Justice*, 10(3), 31-55.
- (10) Garcia Coll, C, Surrey, J., Buccio-Notaro, P. & Molla, B. (1998) Incarcerated Mothers: Crimes and Punishments. In Garcia Coll, Surrey & Weingarten (Eds.): *Mothering against the Odds*. New York: Guilford.
- (11) Giallombardo, R. (1966) *Society of women: A study of a women's prison*. New York, NY: Wiley.
- (12) Giordano, P.C., Schroeder, R.D. & Cernkovich, S.A. (2007) Emotions and crime over the life-course: A neo-Meadian perspective on criminal continuity and change. *American Journal of Sociology*, 112, 1603–1661.
- (13) Gordon, J. (1999) Are conjugal and familial visitations effective rehabilitative concepts? *The Prison Journal*, 79, 119-124.

- (14) Greer, K. (2000) The changing nature of interpersonal relationships in women's prisons. *The Prison Journal*, 80, 442-468.
- (15) Ignjatović, Đ., & Ljubičić, M. (2011) Žene i zatvor: opšta pitanja i studija slučaja. *Anali Pravnog fakulteta u Beogradu*, 59(1), 55-79.
- (16) Jiang, S., & Winfree L.T. Jr. (2006) Social Support, Gender, and Inmate Adjustment to Prison Life - Insights From a National Sample, *The Prison Journal*, 86(1), 32-55.
- (17) Knežić, B., (2005) Između čekića i nakovnja. U M. Blagojević (Ur.): *Mapiranje mizoginije u Srbiji: diskursi i prakse*, II tom, 545-549, AŽIN, Beograd.
- (18) Knežić, B., (2017) *Obrazovanje osuđenika: način da se bude slobodan*, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd.
- (19) Konstantinović-Vilić, S. & Petrušić, N. (2010) *Žene, zakoni i društvena stvarnost*, Knjiga druga, Niš: Ženski istraživački centar za edukaciju i komunikaciju, SVEN.
- (20) Kruttschnitt, C., & Gartner, R. (2003) Women's imprisonment. *Crime and Justice*, 30(1), 1–81.
- (21) Kruttschnitt, C., Gartner, R., & Miller, A. (2000) Doing her own time? Women's responses to prison in the context of the old and the new penology. *Criminology*, 38, 681-718.
- (22) Larsen, J., & Nelson, J. (1984) Women, friendship, and adaptation to prison. *Journal of Criminal Justice*, 12, 601-615.
- (23) Lord, E. (1995) A prison superintendent's perspective on women in prison. *The Prison Journal*, 75, 257-269.
- (24) McDonald, R., Jouriles, E.N., Ramisetty-Mikler, S., Caetano, R., & Green, C.E. (2006) Estimating the number of American children living in partner-violent families. *Journal of Family Psychology*, 20, 137–142.
- (25) Mršević, Z., (2016) Transrodne žene u zatvoru. U I. Stevanović & A. Batrićević (Ur.): *Krivične i prekršajne sankcije i mere: izricanje, izvršenje i uslovni otpust*, 259-270, Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
- (26) Nikolić-Ristanović, V., (2000) *Od žrtve do zatvorenice: nasilje u porodici i kriminalitet žena*. Beograd: Viktimološko društvo Srbije, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja i Prometej.
- (27) Owen, B. (1998) *"In the mix": Struggle and survival in a women's prison*. Albany: State University of New York Press.
- (28) Pelissier, B., & Jones, N. (2006) Differences in motivation, coping style, and self-efficacy among incarcerated male and female drug users. *Journal of Substance Abuse Treatment*, 30, 113-120.
- (29) Pollock, J. M. (2002) *Women, crime, and prison*. Belmont, CA: Wadsworth.
- (30) Propper, A.M. (1982) Make-believe families and homosexuality among imprisoned girls. *Criminology*, 20(1), 127-138.
- (31) Severance, T.A. (2005) "You know who you can go to": Cooperation and exchange between incarcerated women. *The Prison Journal*, 85, 343-367.
- (32) Singer, M., Bussey, J., Song, L., & Lunghofer, L. (1995) The Psychosocial Issues of Women Serving Time in Jail. *Social Work*, 40, 103-113.
- (33) Stevanović, I., (1998) Nasilje u porodici nije privatna stvar, *Temida*, 4, 27-32.
- (34) Sykes, G., (1958) *The Society of captives. A study of a maximum security prison*. New York: Princeton University Press.
- (35) Špadijer-Džinić, J., Pavićević, O., & Simeunović-Patić, B., (2009) Žena u zatvoru – deprivacije zatvoreničkog života. *Sociologija*, 51(3), 225-246.
DOI:10.2298/SOC0903225S
- (36) UNODC (2015) Program obuke Žene i zatvor verzija 1.0. Stranici pristupljeno 17.11.2019. https://www.unodc.org/documents/justice-and-prison-reform/Zene_i_zatvor_CG.pdf

- (37) Ward, D. A., & Kassebaum, G.G. (1965). *Women's prison: Sex and social structure*. Chicago, IL: Aldine.
- (38) Warren, J.I., Hurt, S., Loper, A.B., & Chauhan, P. (2004) Exploring prison adjustment among female inmates: Issues of measurement and prediction. *Criminal Justice and Behavior*, 31, 624–645.
- (39) Wright, E. M., DeHart, D. D., Koons-Witt, B. A., & Crittenden, C. A. (2013) "Buffers" against crime? Exploring the roles and limitations of positive relationships among women in prison. *Punishment & Society*, 15, 71-95.

SUPPORT FOR FEMALE OFFENDERS: AN INSIDE VIEW

In the paper are presented some findings from literature on the characteristics and specificities of female prison population as well as on the sources of support which are recognized as the most important by female offenders. Interpersonal relations between inmates as source of support are insufficiently investigated in our prison community having in mind its importance for better adaptation to prison life and its quality. From the title of the paper it is easy to conclude that the main idea of the present research was to investigate different sources of support as seen by women offenders based on their own experience. The data was collected with the questionnaire from the convenient sample of women offenders from CI Požarevac. We were interested in finding out what they see as the most important sources of support out of prison and within it and what kind of relationships they establish with other inmates. The data was compared with the results from other studies that investigated these themes in female prisons, and we see the results of this explorative study as grounding for making more profound research on these topics.

KEY WORDS: women`s prison / deprivation / social support / interpersonal relations